

ВІДГУК

опонента Мушкетик Лесі Георгіївни
на дисертаційну роботу Набок Марини Миколаївни
«Українські народні думи: естетика та поетика, національні особливості
становлення та функціонування», подану до захисту в спеціалізовану вчену
раду Д 26.001.15 в Київському національному університеті імені Тараса
Шевченка на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика.

Актуальність теми дисертації, зв'язок з науковими програмами, темами

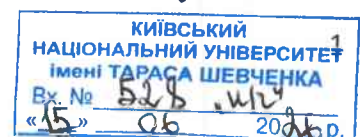
Думи є унікальним жанром українського фольклору, що органічно поєднує глибокий ліризм, історичну монументальність та усне мелодекламаційне виконання у супроводі кобзи, бандури чи ліри. 2024 року ЮНЕСКО визнала українське кобзарство всесвітньою нематеріальною культурною спадщиною людства.

Думний епос у різних аспектах студіювали учені минулого та сучасності, однак нині особливої злободенності набирає його аналіз як джерела національної ідентичності, культурного коду українців, за потреби збереження історичної пам'яті та усвідомлення унікального світогляду творців і виконавців. Саме ці проблеми порушує у своїй дисертації Марина Набок, з'ясовуючи важливі, малодосліджені питання національного підложжя і самобутності козацького думного епосу, його естетико-поетикальні параметри, національну природу виникнення і функціонування.

Плідним і перспективним у дисертаційній роботі є міждисциплінарний розгляд матеріалу із залученням досягнень інших наук – мовознавства, історії, філософії, психології та ін. в області антропології людини. Авторка виокремлює питома національні основоположні підстави аналізу розглядуваних питань і успішно простежує їх реалізацію на розлогодному фольклорному матеріалі, розвиваючи та ілюструючи присутні ідеї та концепти відомих учених, а ще виокремлюючи їх у порівняльному зіставленні зі спостереженнями інших народів, переважно Близького Сходу та Африки.

Вивчення українського мілітарного фольклору, його архетипних основ та думної героїки є важливим і повчальним у час повномасштабної агресії росії в Україні, адже до сучасної пісенної культури військово-патріотичної тематики увійшли народні пісні, фольклорні топоси, а різні роди військ, окремі бригади ЗСУ мають власні польові оркестри, марші, в яких реактуалізуються, ревіталізуються серед іншого й козацькі цінності.

Злободенність розглядуваної тематики обумовлена і проблемністю людини в епоху глобалізації, її дегуманізацією, парадоксами суспільства

надспоживання, «викорінення» її з природи, все це обтяжене і питаннями екзистенційного виживання українців у час війни, їх розсіяння по світах внаслідок міграцій тощо.

Дисертаційна робота М. Набок є складником комплексного дослідження кафедрою української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка українських народних дум. Тематика дисертації пов'язана з науково-дослідною роботою в частині провадження наукової (науково-технічної) діяльності Сумського держуніверситету за напрямом «Гуманітарні науки та мистецтво» у 2021–2025 роках (номер державної реєстрації – 0121U112686 БФ/23-2021), фундаментальним науковим дослідженням МОН України «Формування сталої соціокомунікаційної моделі комеморації російсько-української війни на основі гуманітарної парадигми та штучного інтелекту» у 2025–2027 рр. (номер державної реєстрації – 0125U001618) та держбюджетною науково-дослідною роботою МОН України «Національна стійкість як гуманітарний чинник безпекової трансформації України: теорія, історія, сучасність» (номер державної реєстрації – 0126U001079, науковий керівник – канд. філол. наук, доцент М. Набок).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність

Дисертаційна робота викладена державною мовою на 491 сторінці друкованого тексту, з них 422 сторінки основного тексту, складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (307 позицій).

Наукові положення, твердження, висновки та перспективи подальших студій, сформульовані та подані М. Набок до захисту, розкривають мету дисертаційного дослідження та відповідають вимогам щодо даного виду наукової роботи. Назва роботи відображає її зміст. Тексти анотацій українською та англійською мовами ідентичні та висвітлюють основні положення роботи.

Обґрунтовано і доказово обумовлено вибір **об'єкта** дослідження: особливості змісту національної духовності українців та його вияву в українських народних думах. **Предмет** дослідження – естетичні виміри національної духовності українського народу та поетичні засоби їх вираження в українських думах. Це дозволило дисертантці простежити гуманістичне підґрунтя думного епосу, що віддзеркалює ідеали волі, патріотизму, гуманізму та лицарської звитяги.

Вступ містить усі необхідні компоненти: окреслення загальної характеристики роботи, чітко сформульовано **мету** праці, що полягає у

з'ясуванні духовного потенціалу українських народних дум у їх естетико-поетикальному вираженні, а також низку завдань, які допомагають її реалізації.

Чітко виокремлено і обґрунтовано застосування відповідних методів аналізу – *описовий, історико-порівняльний, антропологічно-зіставний, герменевтичний, структурно типологічний, етнопсихологічний, статистично-аналітичний* із зазначенням їхнього застосування в конкретних рубриках та при вирішенні певних проблем.

У першому розділі «Формування національних основоположних підстав дослідження українських народних дум в історії фольклористики», що складається з двох підрозділів, розглянуто теоретичну основу дослідження народних дум, питання збирання, записування, систематизації думового матеріалу, визначено проблематику сучасних досліджень естетики й поезики дум. Дослідницька стратегія дисертації ґрунтується на широкому колі наукових джерел – праць як українських, так і зарубіжних учених, постулати яких авторка застосовує для провадження власного комплексного аналізу. На перший план тут виходять питання ідейного спрямування українських народних дум, естетики й поезики в єдності з образом творця і виконавця; особливостей світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоствердження українського народу; релігійності як виразу духовного стану людини в думках, вкорінення та викорінення та інші, які розробляли відомі дослідники минулого та сучасності.

У другому розділі «Естетика й поезика як теоретична проблема сучасного думознавства», що складається з трьох підрозділів, простежено еволюцію етичної свідомості в системі художніх вимірів, взаємозв'язок природовідповідності і національного світогляду в контексті естетичних проблем, а також сформовано сукупність поглядів на розв'язання поставлених проблем естетики й поезики, національної природи їх становлення та функціонування.

У третьому розділі «Національні особливості естетики та поезики українських народних дум» (усього 5 підрозділів) проаналізовано художній історизм дум, охарактеризовано образ творця і виконавця українських народних дум як носія духовних цінностей, естетично розвинутої особистості у комунікативному ланцюжку «творець – виконавець – слухач». Архетипно-родоцентричну систему українських народних дум проаналізовано в порівнянні з уснопоетичними творами країн Близького Сходу (Йорданія, Палестина, Туреччина). Символіку дум оцінено як засіб вираження ідеї спротиву та боротьби, описано образи землі, степу, шляху, дому. Уперше у

вітчизняній фольклористиці окреслено феномен духовної та мілітарної стійкості народу в бінарній опозиції «своє – чуже», засвідчено її зв'язок з ідеєю Роду та Родовідповідності, кодексом лицарських звичаїв козаків-запорожців і розглянуто в єдності епічних героїв дум з образами їх творців і виконавців. Основою внутрішньої стійкості кобзарів є національні духовні, соціальні цінності, що ґрунтуються на традиції, релігійності, багатому життєвому досвіді.

У четвертому розділі «Засоби впливу на слухача, діалектика побутування українських народних дум та національні особливості їх сприйняття», що складається з двох підрозділів, розглянуто стилістичний прийом одночасного відчуття і сприйняття, що виражається як окремий троп, синестезійний образ через метафоричну аналогізацію. Далі дисертантка визначає особливості побутування дум в історії кобзарства, що виражалося в історичному, соціальному, психологічному, морально-етичному їх сприйнятті. М. Набок проведено емпіричне дослідження серед іноземних студентів, які навчаються в Сумському державному університеті, на предмет розуміння, сприйняття та оцінки українських народних дум, здійснено порівняльну характеристику образної системи українських народних дум та уснопоетичних творів країн Близького Сходу, Африки та Бразилії.

Відповідно логічними, послідовними і лаконічними є Висновки, узагальнені на підставі вже сформульованих за конкретними розділами. Авторка окреслює перспективу подальших наукових досліджень, яку вбачає у з'ясуванні особливостей змісту національної духовності українців та його вияву в українських народних думках у порівнянні з епосами різних народів світу. На перший план тут виходять такі ознаки та поняття, як «національне самоозначення», «національна честь і гідність», «національна стійкість», «зв'язок поколінь», «національне винародовлення», «національний спротив», «національний обов'язок», «побратимство» та ін., які ще не були об'єктом і предметом ґрунтового дослідження (с. 463).

Отже, можемо констатувати, що

- запропоновані в дисертації наукові положення та висновки дисертації є глибоко осмисленими, обґрунтованими, проаналізованими комплексно з використанням досягнень різних наук та їх методології;
- праця написана з урахуванням найновіших досягнень вітчизняної та зарубіжної науки;
- джерельна база дисертації є розлогою і відповідною до її змісту. Наведені зразки репрезентують думний епос з різних регіонів країни і його широке хронологічне охоплення аж по наш час;

- основні положення та висновки праці мають теоретичну і практичну цінність і сприятимуть подальшій розробці викладених у дисертації проблем.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів

На підставі ознайомлення зі змістом дисертації, рефератом та основними публікаціями дисертантки ми підтверджуємо досягнення поставленої мети та опрацювання анонсованих завдань. Достовірність наукових результатів, висновків і рекомендацій обумовлено теоретичними засадами фольклористичної науки та розлогою методологічною базою, що охоплює комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що авторкою вперше в Україні проведено комплексне дослідження естетичної і поетичної природи українського думного епосу, національних показників і параметрів їх становлення і функціонування.

Уперше в науці для розгляду зазначеної тематики долучено напрацювання вчених діаспори, деяких зарубіжних дослідників, охоплено найновіші досягнення сучасних українців, зокрема із Сумського держуніверситету, які поглиблено розробляють питання національних основ літератури та фольклору (О. Вертій, В. Азьомов та ін.). Прокоментовано напрацювання вчених про ментальні риси українства, їх віддзеркалення в образах героїв дум.

Марина Набок на основі низки плідних ідей та концептів відомих митців минулого і сучасності чітко, послідовно і обґрунтовано сформулювала власне національні основоположні підстави дослідження українських народних дум і успішно продемонструвала їх застосування на практиці. Для розкриття естетико-поетикальних особливостей героїчного епосу дисертантка всесторонньо розглянула питання досі маловивченого художнього історизму, образів одночасного відчуття і сприйняття, які наочно проілюструвала на численних прикладах з героїчних і соціально-побутових дум. Авторка ввела до наукового обігу чимало нових фактів і відомостей про актуальні нині питання виконавства, розглянувши специфіку комунікації кобзарів і слухачів, обставин виконання дум, описала персоналії співців тощо.

Заслугою авторки є також показ сприйняття епічних творів в умовах глобалізації та кроскультурної комунікації, що є унікальним з погляду залучення слухачів з Близького Сходу до цієї тематики, адже в думках зустрічаємо турецькі мотиви, ісламські вірування. Дослідниця вперше провела порівняльну характеристику сприйняття дум жителями різних регіонів України та іноземцями. Такий компаративний аналіз дозволив

глибше розкрити специфіку національного світогляду українців в епоху становлення нації з проєкцією на сьогодення.

Актуальним і майже не вивченим питанням у фольклористичній науці є феномен української мілітарної стійкості, яка, як бачимо, є архетипною і практикувалася в середовищі запорозького козацтва як лицарського ордену. З цим у сув'язі й ідеалізація героїв козацьких дум, котрі стояли на обороні вітчизни, були охоронцями як військової етики, так і родової моралі, звичаєвості, етичних цінностей мирних часів – правди (справедливості), істини, краси та віри. Поняття моральної стійкості, резильєнтності спроєктовано на сучасну російсько-українську війну.

По-новаторськи прокоментовано, розширено і проілюстровано положення вчених про зміст духовних архетипних цінностей українства (В. Азьомов, О. Лук'яненко); неповторність духовного зв'язку героїв дум з національною «духовною істотою» (М. Костомаров); національні традиції і звичаї, спосіб думання, що формують «настанови до зовнішніх побудов» й «відповіді на різні ситуації» (Б. Цимбалістий); вкорінення в національний духовний простір та викоріненні з нього (Ю. Лавріненко – Т. Шестопалова) та ін.

У дисертації застосовано етнопсихологічний метод, що додає нових штрихів як до характеристики персонажів дум, так кобзарів і слухачів. Зокрема цікаві спостереження зроблено про феномен *катарсису* в думах. Згадувана в дисертації канадська дослідниця Н. Кононенко підтверджує це явище, описуючи вивільнення емоцій, зменшення стресу в час виконання твору кобзарем, акцентуючи на вазі пісенності в житті українця.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях

Основні положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертаційному дослідженні М. Набок, оприявлено до захисту дисертації у наукових публікаціях, кількість яких відповідає вимогам, що висуваються Міністерством освіти і науки України для присудження наукового ступеня доктора наук.

Результати дисертації викладено у 65 публікаціях, із них: 1 монографія, розділи в 7 колективних монографіях у закордонних та вітчизняних виданнях, 5 статей у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, 14 статей у фахових виданнях України з філологічних наук, 6 – у закордонних виданнях, 11 статей у наукових журналах та збірниках, 21 теза доповідей, виголошених на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах, симпозіумах.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи

Результати, положення і висновки дослідження можуть бути задіяні в нормативних та спеціальних курсах із усної словесності та історії української фольклористики, нормативних та спеціальних курсах з питань естетики, поезики, класифікації жанрової специфіки фольклору.

Положення дисертації доповнять вивчення процесів націє- та державотворення, кобзарсько-лірницької традиції, психології сприйняття дум представниками різних народів світу. Матеріали дисертаційної роботи стануть у нагоді авторам підручників та посібників для студентів гуманітарних спеціальностей.

Оцінка ідентичності змісту реферату і основних положень дисертації

На підставі проведеного аналізу змісту реферату і дисертації можемо стверджувати про ідентичність структури та відповідність викладу матеріалу. Реферат оптимально відображає сутність та зміст дисертації, містить основні положення та методи, повторює висновки згідно з поставленими завданнями, викладеними у дисертаційному дослідженні. Зміст реферату є лаконічним та не містить зайвої інформації.

Текст дисертації та реферату викладено науковим стилем та літературною українською мовою з використанням фахової термінології. Оформлення реферату і дисертації виконано згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України та не викликає зауважень.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Високо оцінюючи дисертацію Марини Набок, хотілося б висловити власні зауваги, уточнення і пропозиції.

1. У праці серед інших варто було згадати таку рису козацького життя як *атараксію* – безтурботність, як основу морального відношення до світу, якої вчить козака похідне життя, презирство до смерті, що чигає на нього у будь-який момент. Таким символом волі, безшабашності, бравади є козак Голота в однойменній думі. Під впливом історичних чинників у козацтві центр ваги життя переносився з існування, з турботи про саме життя на збереження лицарської честі, на завдання оборони віри «як потойбічної трансценденції» і земних «поцейбічних вольностей» української людини.

2. У дисертації замало уваги приділено з'ясуванню *православної віри в житті козацтва*, серед іншого понять гріха і гріховності в цьому аспекті, дотримання заповідей тощо. Презирство до земного, аскетичний спосіб життя, нехтування самим життям в ім'я вищого призвело до того, що козацтво на відміну від селянства, яке зберегло у своєму світогляді чимало язичницьких елементів, сприйняло екзистенційні ідеї та ідеали християнства. Козацька віра була щирою і глибокою, самі думи у XVII столітті ще називали козацькими псальмами. Сила молитви набуває у них рівноцінності

дії, щира сповідь рятує від гріхів. Виказування поваги Богородиці виразилося у культі матері. Маруся з відомої думи іменується як *попівна*, що теж засвідчує її статус християнки, адже православна віра в ті часи була, фактично, складником ідентичності, козаки протиставляли себе бусурманам, ляхам-католикам тощо.

3. с. 231–232: В аналізі «Думи про козацьке життя», на нашу думку, асоціальна поведінка козака пояснюється дещо інакше. Її краще розглядати в більш широкому контексті усієї української пісенності, зокрема соціально-побутових пісень, де чоловік жорстоко карає жінку-гульцяйку, що загалом вважалося нормою в сільській патріархальній громаді з її віковими та статевими нормами. Тут, швидше йдеться про засудження пияцтва і гульцяйства, надто жіночого. Однак і сам козак теж, вочевидь, не може бути взірцем ані гарного господаря, ані воїна, про що свідчать його жебрацьке вбрання.

3. с. 306: «У давніх арабських міфах». Тут, швидше йдеться про давньоєгипетські міфи, адже бог Ра є богом Сонця, верховним божеством пантеону єгипетських богів. Богинями були Тафнут і Нут. Араби прийшли з Аравійського півострова до Єгипту в 7 ст н.е. і принесли ісламську культуру, а попередня була визнана невіглаством.

4. с. 262–264: Тут загалом успішно проаналізовано образ Хвеська Ганджи Андибера в однойменній думі. Бажано було додати, що це міжнародний сюжет «впізнавання прихованого володаря» або «перевдягнений правитель». Він увійшов і до оповідної традиції, так, в апокрифі «Святий Ілля на весіллі», де діють жиди і Ілляш, останній каже, що його, мовляв, шанують за одяг, дали їсти і пити жупану, а не йому. В угорців існує переказ під назвою «Вбрання робить людиною», де перевдягнений бідняком король Матяш, після перипетій з обслуговуванням у корчмі, занурив свій дорогий одяг у каву і звернувся до нього, мовляв, пий, бо тебе шанують, а не мене.

5. До бібліографії варто було долучити праці таких українських філософів як Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ, 2008; Личковах В. Дивосад культури: Вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва. Чернігів, 2006, а також монографію Л. Мушкетик. Моральний канон української традиційної культури: за фольклорним джерелами. Київ, 2022.

6. У тексті дисертації та реферату трапляються деякі стилістичні та граматичні огріхи:

вжито лексему *складова* в дисертації та рефераті, треба – складник.

Дисертація, с. 29: Зміст розділ 2. *Естетика й поетика як теоретична проблема сучасного думознавства*. Неточно сформульовано назву, адже естетика й поетика – це поняття, а не проблема.

Реферат, с. 6.: 7 колективних монографій у закордонних та вітчизняних виданнях, слід уточнити: розділи в 7 колективних виданнях...

Дисертація, с. 110: *релігійність як вираз духовного стану людини, яке в думках часто трактувалося поверхово, однобічно й суб'єктивно*; неузгодження роду (*яке*) з попередніми словами. Дещо незрозуміло, що мала на увазі дисертантка, адже про релігійність у думках писали М. Костомаров, К. Грушевська, Ф. Колесса. М. Дмитренко та ін.

Указані зауваги є частковими, стосуються окремих моментів праці і не впливають на загальне позитивне враження від прочитання дисертації.

Загальний висновок.

Дисертаційне дослідження Набок Марини Миколаївни «Українські народні думи: естетика та поетика, національні особливості становлення та функціонування» є продуманою, ґрунтовною, цілісною та самостійною науковою працею з насущної і важливої тематики. Результати дисертації мають теоретичну і практичну значимість у галузі фольклористики, соціальної і культурної антропології, гуманітаристики загалом. Дисертація оформлена відповідно встановленим вимогам пп. 6-9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

З урахуванням вище зазначеного, вважаю, що дисертаційна робота «Українські народні думи: естетика та поетика, національні особливості становлення та функціонування» заслуговує на високу оцінку, а її авторка Набок Марина Миколаївна – на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальність 10.01.07 – фольклористика.

Опонент:

доктор філологічних наук, член-кореспондент
НАН України, головний науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Мушкетик Леся

